

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/3 2020 s. 1301-1321, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE EYTAM SANDIKLARININ HUKUKİ MEVZUATI VE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR (1851-1920)

Mehmet ÇANLI*

Geliş Tarihi: Nisan, 2020

Kabul Tarihi: Temmuz, 2020

Öz

Osmanlı Devletinde 1851 yılında Eytam Nezareti ve Eytam Sandıkları kurulmuştur. Bu kurumlar, tarihi süreç içerisinde birçok teşkilat değişikliğine uğramıştır. Bu kurumlar, dul, yetim, deli, yaşlı ve bakıma muhtaç kimselerin sosyal ve ekonomik haklarının korunmasını sağlamıştır. Devlet bu dönemde yetim konusuna, dini olmaktan çok sosyal ve ekonomik bir olgu olarak bakmıştır. Başlangıçta sadece sivil vatandaşlara yönelik olarak faaliyet gösteren bu kurumlar, 1860'ların ortalarından itibaren kurulmaya başlanan Tekaüd Sandıkları ile sosyal güvenliğin yaygınlaşması üzerine, resmî devlet görevlilerinin dul ve yetimlerini de kapsayacak şekilde faaliyet alanlarını genişletmiştir.

Yetimlerin ekonomik haklarını koruyan, bunları bir finans sistemi içerisinde değerlendirip yetim lehine kazanç elde eden eytam sandıkları, Şeyhülislam'ın denetiminde ve ilmiye sınıfının tekelinde yıllarca faaliyet göstermiştir. Bu süreçte esnaf ve çiftçiye küçük çapta da olsa finans sağlamıştır. Ancak zamanla sandıkların en büyük müşterisi devlet olmuştur. Tarihi süreç içerisinde teşkilat ve finansal olarak kendini yenileyemeyen eytam sandıkları, her dönemde uygulamalarıyla yetim haklarından çok sandık ve çalışanların haklarını korumuştur.

Genel olarak ipotek karşılığında gösterilen emlak üzerinden işlem yapan eytam sandıkları, süreç içerisinde finansal bir kurum hâline gelememiştir. Uyguladığı faiz sistemini de değiştiremeyen sandık yöneticileri, değişime karşı direnmişlerdir. Sandıklar, 1926 yılında finansal bir kurum hâline getirilerek Türkiye Emlak ve Eytam Bankasına dönüştürülmüştür.

Bu çalışmada, 1851'de kurulan Eytam Sandıklarının 1920 yılına kadar olan süreçteki teşkilat yapısı, hukuki mevzuatı ve tarihi süreç içerisinde karşılaştığı sorunlar ele alınmıştır. Yetim konusunda yapılan çalışmalarda, daha çok dini konular ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda yetimler için açılmış yetimhaneler ve okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Eytam sandıkları hakkında sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Sandıklarla ilgili kaynaklar, daha çok birinci el kaynaklardır. Bunlar da nizamnameler, kanunlar, kararnameler ve iradelerdir. Bununla beraber dönemin diğer arşiv kaynakları kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yetim, Eytam Nezareti (Müdüriyeti), Eytam Sandıkları, Eytam Meclisi, Gayrimüslim Eytam Sandıkları, Ziraat Bankası, Faiz, Sosyal Güvenlik.

satışı ile ilgili şikâyetlerin artması üzerine, birtakım tedbirler alınmış ve idari olarak düzenlemelere gidilmiştir. Bu tedbirlerden biri de, Eytam Nezaretinin (Eytam Müdüriyeti) kurulmasıdır.

Bu çalışmada ele alacağımız konu, Eytam Nezareti (Müdüriyet) ile birlikte kurulan Eytam Sandıklarındır. Bu çerçevede, Eytam Sandıklarının 1851-1920 yılları arasındaki idari teşkilatlanması, nizamnâmeleri ve tarihî süreç içerisinde karşılaştıkları problemler ortaya konulacaktır. Konu ele alırken, öncelikle Eytam Nezareti (Müdüriyeti) ve Eytam Meclisinin kurulması üzerinde kısaca duracağız. Daha sonra Eytam Sandıklarının kurulması, nizamnamesi ve nizamnamede yapılan değişiklikleri ele alacağız. Bununla birlikte I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluklar karşısında Eytam Sandıklarının durumunu inceleyeceğiz. Devamla I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde Eytam Sandıklarının karşılaştığı sorunları ortaya koyacağız.

Osmanlı Devletinde yetim konusu hakkında yapılan çalışmalar, genelde dinî içerikli hadis ve ayetlere dayalı birtakım eserlerdir. Bu eserlerde, ağırlıklı olarak yetim hakları üzerinde durulmakta ve sınırlı bir dönem incelenmektedir. Yapılan çalışmalarda, Osmanlı toplumunda yetim konusu sürekli eğitim ve koruma gündeme getirilerek yetimhaneler veya darü'l-eytamlar üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, yetim ve haklarının korunması, eğitimi ve bunlar için açılan yetimhane ve okullar değildir. Bu çalışmada, yetimlerin ekonomik haklarını koruyan, bunları bir finans sistemi içerisinde değerlendirip yetim lehine kazanç elde eden eytam sandıkları üzerinde durulacaktır. Eytam sandıkları ile ilgili birkaç makale ve yüksek lisans tezi dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Eytam sandıkları ile ilgili kaynaklar, daha çok birinci el türünden kaynaklardır. Bunlar da nizamnameler, kanunlar, kararnameler ve iradelerdir. Bununla beraber dönemin diğer arşiv kaynaklarıdır. Bu çalışma da, konu birinci el kaynaklar çerçevesinde ele alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konunun iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşma çabaları çerçevesinde kurulan Eytam Nezaretinin (Müdüriyeti) kurulmasını kısaca ele alacağız.

1. Eytam Nezareti (Müdüriyeti) ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Kurulması

Osmanlı Devletinde, Tanzimat Dönemi'nde yapılan düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan idari teşkilatlanmalardan biri de Eytam Nezaretinin (Müdüriyeti) kurulmasıdır. Tanzimat öncesinde İstanbul ve taşrada, tereke ve yetim mallarının satışı ile ilgili şikâyetlerin artması üzerine birtakım tedbirler alınmıştır. Yapılan şikâyetleri değerlendirmek amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Şikâyet konuları, Meclis-i Vâlâda müzakere edilmiş ve sonucunda Emvâl-i Eytâm Nezâretinin kurulması kararlaştırılmıştır.

Emvâl-i Eytâm Nezaretinin kurulma nedenlerine baktığımızda, öncelikle geçmiş dönemlerde yetim malları ile ilgili usulsüzlüklerin artması olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Osmanlı Devletinin 19. yüzyıldaki Batılılaşma sürecinde, her alanda olduğu gibi bu alanda da idari yapılanmaya ve bu yapıyı denetleyen kurumlar kurularak devletin, memurlarını denetim altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nezaretin kurulması ile devlet, vakıf ve hukuk sisteminde etkin olan kadıların ve ulemanın gücünü kırarak her alanda sistemin düzenli bir bürokratik yapıya kavuşmasını sağlamaya çalışmıştır.

Nezaretin kurulmasındaki amaç, her ne kadar yetim mallarının kadılar ve vasileri tarafından gasp edilmesini veya hak kaybını önlemek olsa da esas olarak memurların ve sistemin denetim altına alınmasını sağlamaktır. En önemli amaçlardan biri de yetim mallarını iyi değerlendirecek ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktır.

Nezaretin kuruluş hazırlıkları, 1849 yılının ortalarında başlamıştır. (Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 206-207) Nezaretin kurulma aşamasındaki dönemde, yetim malları olarak sadece İstanbul'da elli milyon küsur kuruşun olduğu görülmektedir. (Şahin, 2017, s. 53-56) Bu dönemdeki İstanbul şer'iyehane mahkemelerinin işlemlerine bakıldığında bunların yıllık yüzde kırkını terekeler oluşturmaktadır. Taşradaki terekeler de göz önünde bulundurulduğunda verilen rakamın çok daha büyük olacağı görülecektir. Bu meblağın dönemin Osmanlı ekonomisine katkısı şüphesiz büyük olacaktır. Yapılan araştırmalar sonucunda Nezaretin, Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulmasına karar verilmiştir. Nitekim yayınlanan ilk nizamnamede, Nezaretin kurulması veya teşkilat yapısı yerine daha çok terekelerin yazılması, malların muhafaza edilmesi ve değerlendirilmesi konusunda maddeler bulunmaktadır.

Kuruluş çalışmaları tamamlanarak, Nezaretin nizamnamesi 31 Aralık 1851'de (7 Rebi'ü'l-ı evvel 1268) yayınlanmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 270-274. 1). Yayınlanan nizamnameye göre Nezaret, Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak 31 Aralık 1851 tarihinde kurulmuştur. Nazır olarak Tahsin Bey atanmıştır. (Eryüksel, 1998, s. 334). Nezaretin görevleri hakkında Eytam Nizamnamesi ve zeyillerinde bilgiler bulunmaktadır. 1851 Eytam Nizamnamesi'nde, Nezaretin kurulduğundan bahsedilerek görevleri maddeler hâlinde sıralanmıştır. Nizamname'de, Nezaretin idari yapısından çok merkez ve taşra teşkilatlarında kurulacak olan eytam idareleri ve eytam sandıkları hakkında bilgiler mevcuttur. Nizamname'de Nezaretin, Şeyhülislamlığa bağlı olduğundan ve genel muhasebesini birkaç ayda bir Meşihat makamına icmâl olarak göndereceğinden söz edilmektedir.

Nezaretin yetersiz olan kadrosu, diğer kurumlardan toplanan memurlar tarafından oluşturulmuştur. Eleman yetersizliğinden dolayı 1852 yılında Nezaret, kendisine verilen görevleri yerine getirmekte zorlanmıştır. Yeni memur alınmadığı gibi mevcut memurların maaşlarının ödenmesinde sorunlar yaşanmıştır. Bu durum, Meclis-i Vâlâda tekrar görüşülerek yetim mallarının eskiden olduğu gibi yönetilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir çerçevesinde Nezaret kapatılmış ve yerine 24 Ekim 1852 tarihinde Şeyhülislamlığa bağlı olarak bir müdüriyet kurulmuştur. Müdür olarak ilmiyeden (kadı) Şemsi Efendi atanmıştır. (Şahin, 2017, s. 68).

Eytam Nezareti veya Eytam Müdüriyetinin nizamnamesi ve teşkilat yapısında 1851'den başlayıp, 1915 yılına kadar büyük değişikliklere gidilmiştir. Yapılan değişiklikler, genel olarak 1870'ten sonra gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1851 Eytam Nizamnamesi'ne 1870'li yıllara kadar iki tamamlayıcı nizamname yapılmıştır. Bunlardan birincisi, yetimlere ait çiftliklerle ilgilidir. (Düstur I. Tertip, C. 4, 1299, s. 89-90. 1). İkincisi de gayrimüslimlerin tereke yazımları ile ilgilidir. (Düstur, I. Tertip, C. 1, 1289, s. 298-300. 1).

1852 yılında Şeyhülislamlık nezdinde kurulan Eytam Müdüriyeti, yetim ve malları konusunda yeterli performansı gösterememiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak 1874 yılında, İstanbul ve taşradaki yetim ve malları konusunda Şeyhülislamlık bünyesinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam kurulmuştur. Bu meclis, bütün yetim idarelerinin ve sandıklarının kontrolünü yapan ve bir bakıma yetim idarelerinden gelen kararların temyizini yapan bir üst kurum şeklinde kurulmuştur. Meclisin ilk nizamnamesi, 3 Ekim 1874 yılında yayınlanmıştır.

(Düstur, I. Tertip, C. 3, 1329, s. 551. 1). Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın kurulmasından sonra taşrada eytam idareleri ve sandıklarının kurulması hızlanmıştır. Taşrada kurulan bu idarelerin çoğu, öncelikle terekelerin fazla olduğu bölgelerde kurulduğu dikkati çekmektedir. Örneğin, 1866'da Ohri Sancağı'nda ve Alanya'da, 1869'da Tuna vilayetinde, 1871'de Bursa ve Edirne'de, 1873'te Sivas'ta eytam idaresi ve sandıkları kurulmuştur. (Şahin, 2017, s. 70-74. 2). Bu süreç, 1910 yılına kadar devam etmiştir.

2. Eytam Sandıklarının Kurulması ve Hukuki Düzenlemeler (1851-1908)

Osmanlı Devletinde para vakıflarının (Öztürk, 1995, s. 138) işleyiş tarzına uygun olarak yetim, deli, yaşlı, kayıp ve bunak gibi kişilerin mal ve paralarını korumak ve değerlendirmek amacıyla, 1851 yılında Eytam Nezareti (Müdüriyeti) ile birlikte Eytam Sandıkları kurulmuştur. Eytam Sandıklarının kuruluş amacı, her ne kadar yetim ve yukarıda sayılan kişilerin sosyal ve ekonomik haklarının korunması ise de kurulduğu her bölgede, esnaf ve çiftçilere finans sağlamaktır. Sandıkların kuruluş amacı ve taşrada teşkilatlanması ile ilgili Ahmet Lütfü Efendi, *Vakanüvist Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* adlı kitabında açık bir şekilde dile getirmiştir. Kitapta, taşrada yetim mallarının telef olduğu, bu malların muhafazasının devletin görevi olduğu ve taşradaki yetim mallarının tahminen iki yüz bin kese civarında bir değerde olduğu belirtilmektedir. (Ahmed Lütfi Efendi, 1989, s. 20). Bu paraların korunması için Eytam Müdüriyetinin kurulmasına rağmen usulsüzlükler önlenememiştir. Ahmet Lütfü Efendi kitabında, İstanbul'da bile vasilerin ve bazı memurların usulsüzlükleri görüldüğünü ifade ederek, taşrada durumun merkezden daha kötü olduğunu dile getirmektedir. Bir kişi öldüğünde, ölenin geri kalan ailesi ve çocukları fakirleşmektedir. Özellikle vasiler, bu konuda büyük haksızlıklar yaparak, hâkimlerle iş birliği yapmaktadırlar. Ahmet Lütfü Efendi kitabında, yetim mallarının korunmasının devletin meşru görevi olduğundan, taşrada eytam sandıklarının kurulmasına karar verilmiştir demektir.

Eytam Sandıklarını, Eytam İdaresi ve Meclisinden ayrı tutmak mümkün değildir. İstanbul'da Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Eytam Nezareti veya Müdüriyetinin uhdesindeki Eytam Sandıkları, her türlü işlemlerinden merkeze karşı sorumludur. Taşrada ise, uygun görülen kazalarda Eytam İdaresi kadının başkanlığında müftü, eytam müdürü ve diğer bazı kişilerden oluşturulmuştur. Eytam sandıkları da bu idarenin bünyesinde faaliyet göstermiştir. Eytam İdaresi ve Sandıklarının denetimi ve temyizi Şeyhülislamlığa bağlı olan Eytam Meclisi tarafından yapılmaktadır. Bu nedenden dolayı bu üç müessese, birbirini tamamlayan unsurlardır. Böyle olmasına rağmen nizamnameleri ayrı ayrı yayınlanmıştır. Fakat nizamnamelerin muhtevasına bakıldığında, bu üç nizamnamenin maddeleri birbirine atıfta bulunmaktadır. 31 Aralık 1851'de (7 Rebi'u'l-evvel 1268) Eytam Nizamname'sine bağlı olarak Eytam Sandığı Nizamnamesi de yayınlanmıştır. "*Memâlik-i Mahrûse-i Şahânedede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâre ve Muhâfazâsı Hakkında Nizamnâme*" (Düstur I. Tertip, C.1, 1289, s. 276-277. 1). Sandığın adı, 1906 yılına kadar "Eytam Sandığı" şeklindeyken, bu tarihten itibaren "Eytam İdânât Sandığı" olarak değiştirilmiştir. Daha sonra, 9 Ekim 1915 tarihinde Eytam Sandıkları Nizamnamesi'nde yapılan bir değişiklikte sandıkların ismi, Dersaadet Emval-i Eytam ve Beytü'l-Mal Müdüriyeti veya İdaresi şeklinde değiştirilmiştir. Ancak eytam sandıklarının ismi genel olarak 1926'ya kadar Eytam İdanat Sandığı şeklinde anılmaya devam etmiştir.

1851 tarihli Emval-i Eytam Nizamnamesi'nin ana metninde, sandıkla ilgili sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Bu Nizamname'de, sandıkların başlangıçta sadece İstanbul'da kurulacağından bahsedilmiştir. Aynı zamanda yetim mallarının saklandığı sandıkların, önceden çok eski olduğu

belirtilerek, korunması ve saklanması konusunda birtakım şayiaların olduğu belirtilmiştir. Önceleri sandıklar, bedestenlerde saklanmaktadır. Nizamname’de, sandıkların tekrar elden geçirilerek sağlamaştırılması ve kilitlenmesi gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır. Nezaretin kurulmasıyla sandıkların bedestenlerde saklanmasından vaz geçirilerek, Nezarete teslim edilmesi ve burada saklanması kararlaştırılmıştır. Ancak uygulamada son döneme kadar buna uyulmamıştır.

1851 tarihli Eytam Sandığı Nizamnamesi, altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde, doğrudan sandığın işleyişi ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Maddelerin hepsi, tereke yazımı ve alınacak tedbirlerle ilgilidir. Sadece altıncı maddede, eytam müdürü ve bazı görevlilere terekelerden verilecek hisse ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu Nizamname’ye, sonraki yıllarda ilaveler yapılmıştır.

Eytam Sandıkları Nizamname’sine, 1870’te zeyil yapılmıştır. “*Eytâm Sandıkları Nizâmnamesine zeyl 16 Zi’l-hicce H. 1286 (19 Mart 1870)*” (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 281. 1). Yapılan zeyilde bir yetim, buluş veya rüşünü ispat etmeden başka bir yere taşınırsa, yetim ve malları ile ilgili işlerin takibinin gittiği yerin mahkemesi tarafından yapılacağından bahsedilmektedir.

1872 yılında da Sandık Nizamnamesi’ne iki ayrı zeyil daha yapılmıştır. Bunlardan ilki, 15 Şubat 1872 tarihli “*Fi 5 Zi’l-hicce sene 288 ve fi 2 Şubat sene 287 Târihiyle Zeyl Olunan Fıkra-i Nizâmiye*” dir. (Düstur I. Tertip, C. 1, s. 277. 1). İkincisi de yine aynı tarihli, “*Fi 5 Zi’l-hicce sene 288 ve fi 2 Şubat sene 287 Zeyl Olunan Fıkra-i Nizâmiye*” dir. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 280-281. 1). Bu zeyillerin madde numaralarına bakıldığında 1851 tarihli Eytam Sandıkları Nizamname’sinin devamı şeklinde müteselsil devam etmiştir.

1872 tarihli zeyillerde, sandıkların kurulması ve işleyişi hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Birinci zeyilin maddelerini özetlersek, eytam müdürleri iki yılda bir değiştirilecek ve ikinci defa göreve getirilmeyecektir. Yine bu zeyil nizamnamelerde, sandıkların saklanması konusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Eytam Nezaretinin 1852 yılında kaldırılmasından sonra eytam sandıkları, yerel şer’i mahkemelerin uygun gördüğü yerlerde saklanırken, bu nizamname ile eytam sandıklarının, hazine sandıkları ile birlikte saklanması hükmü getirilmiştir.

1872 tarihli ikinci zeyilde, eytam sandıklarının yapmış oldukları muhasebe işlemlerinden elde ettikleri gelirden müdür ve diğer görevli memurların, kalemiye ücreti almaması kararlaştırılmıştır. Zeylin diğer maddeleri, usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların önlenmesi ile ilgili alınacak tedbirleri içermektedir.

1851 tarihli Eytam Sandıkları Nizamnamesi’nin altıncı maddesi 1879’da çıkarılan bir kanunla değiştirilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 4, 1299, s. 614. 1). Kanunla, eytam müdürü ve görevli bazı kişilerin alacakları ücretler düzenlenmiştir. Düzenlemeye göre eytam müdürleri ve diğer görevlilere, arazi ve ev kira gelirlerinden başka satılacak tereke eşyalarından alınan binde yirmilik dellaliyeden verilecek paylar dağıtılmıştır. Yine bu düzenleme ile eytam müdürlerine, ilaveten faiz makbuzlarından alınan harçtan elde edilen gelirden kuruşta bir para alması kararlaştırılmıştır.

Eytam İdaresi ve Sandıklarının taşrada yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte karşılaşılan sorunlar da farklılaşmış ve çoğalmıştır. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla 1874 yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam kurularak sandıklar, daha sıkı kontrol edilmeye başlanmıştır.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın kurulmasından sonra, nizamname değişiklikleri ve ilavelerin yanında sandıklarla ilgili birtakım emirlerde çıkarılmıştır. Çıkarılan emirlerden biri de 20 Ağustos 1879 tarihli iradedir. (Düstur I. Tertip, Zeyl C. 1, 1298, s. 1. 1). Bu irade ile I. Meşrutiyet Dönemi'nin getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı, sandıktan borç alan kişilerin zimmetinde kalan paraların geri ödenmesinin altın ve gümüş rayici üzerinden yapılacağı kararlaştırılmıştır.

I. Meşrutiyet Dönemi'nde Eytam İdaresi ve Sandıklarının durumu, iyice kötüleşmiştir. Bu dönemde, siyasi gelişmelerin yanında sosyal ve ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu sosyal ve ekonomik sıkıntılar, üç yıl sürmüştür. Paranın değeri düşmüştür. Bundan dolayı sandıktan borç para alan kişiler, borçlarını ödeyemez hâle gelmiştir. Sandıklar zarar etmiştir. Zarar gören sandıklar ve borçluların haklarını korumak amacıyla birtakım aflar getirilmiştir. Aflardan biri, 1881'de çıkarılan irade ile getirilmiştir. (Düstur I. Tertip, Zeyl C. 4, 1302, s. 187 ... 1). İradeye göre, bu dönemde sandıkların uyguladığı faiz oranı yıllık yüzde on beştir. Bu emirle, sandıkların uyguladığı faiz oranı yıllık yüzde dokuz ile sabitlenmiştir. Bu sabitleme, üç yıl için geçerli olmuştur. Aynı şekilde bu dönemde ortaya çıkan Girit sorunundan dolayı, buradaki eytam sandıklarının uygulayacağı faiz oranı ise, yıllık yüzde on iki olmuştur.

Yine aynı irade ile sandığa borcu olanlara yeni borçlanma imkânı sağlanmıştır. Bu durum, Eytam Sandıkları Nizamnamesi'ne aykırı olmasına rağmen borçlulara, eytam sandığına olan borçlarını kapatmak için diğer sandıklardan (Ziraat Sandığı, Tekaüd Sandığı, Orta Sandıkları gibi) faydalanma imkânı sağlanmıştır. Aynı şekilde borçlarından dolayı sandıkça ipoteklerine el konulan borçlulara kolaylık sağlanmıştır. Bu iradede dikkati çeken başka bir özellik de, eytam sandıklarının alacaklarının hesaplanması miladi takvime göre yapılmaya başlamasıdır. Bundaki amaç, tahminen sandıklardan faydalanan gayrimüslimlerin ve ecnebilerin ödeme tarihlerinin karıştırılmaması olabilir.

1881'de af getirilmesine rağmen, eytam sandıklarının zararı karşılanamamıştır. Sandıkların zararı, gelirlerinden karşılanmıştır. Bu karar Hıristiyan sandıkları için de geçerli olmuştur. Bu tarihten sonra sandıklarda, usulsüzlük ve yolsuzluklar daha da artmıştır. Bunların engellenmesi amacıyla Şeyhülislamlık makamı, 1890'ların başından itibaren öncelikle Edirne, Hüdavendigâr (Bursa) ve Aydın (CB. DA, BEO-000379-028352-011-001. 1. (9 Nisan R. 1310-21 Nisan 1894)* vilayetlerinden başlamak üzere sandıkların denetlenmesine karar vermiştir. (CB. DA, A-MKT-MHM-00500-00012-002-001. 1. (16 Kânun-ı evvel R. 1305-28 Aralık 1889); CB. DA, MV-00049-00071-001-002. 1. (6 Kânun-ı sâni 1305-(18 Aralık 1899). 1902 yılına gelindiğinde Eytam Sandıklarının alacakları konusunda sorunlar hâlâ devam etmektedir. Nitekim Aralık 1902 tarihinde çıkarılan bir emirde, sandığa borcunu ödemeyen kişiler için Şurâ-yı Devlet Tanzîmat Dâ'iresinin kararıyla hapis cezası getirilmiştir. Kararda, dönemin icra kanununun bazı maddelerine ilaveler yapılarak, bu tür kişilere kefaletsiz hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. (Düstur I. Tertip, C. 7, 1941, s. 863-864. 1). Bu karar, daha sonra Eytam İdaresi ve Sandıklarının 1906 Nizamnamesi'nde de yer almıştır.

* Örneğin 1890'ların başında Aydın Maarif ve Eytam müdürlüğü yapan Emrullah Efendi, sandıklardan dokuz yüz lira çalarak Avrupa'ya kaçmıştır. Avrupa'da, Hizmet adında bir gazete çıkararak dönemin Osmanlı hükümetleri ve bazı önemli idarecileri aleyhinde yayınlar yapmıştır. Bu kişinin takibi ve yakalanması için dönemin Osmanlı elçileri, Avrupa'da gerekli teşebbüslerde bulunulduğunu dair kayıtlarda bilgiler mevcuttur.

2.1. 1906 Eytam (Sandıkları) Nizamnamesi

1876 yılı ve sonrasında devam eden sosyal ve ekonomik sıkıntılara karşı alınan tedbirlere rağmen, Eytam Sandıklarının zararı gün geçtikçe daha da artmıştır. Aynı zamanda sandık memurları ve taşradaki bazı kişilerin sandık paralarını usulsüz kullanımları sürekli artmıştır. Şeyhülislamlık makamı, bu tür olayları engellemek için 1890 yılından itibaren denetimlerini arttırarak Eytam Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi için çalışmalara başlamıştır. Yapılan denetimler sonucunda taşradaki eytam idareleri ve sandıklarının durumu ile ilgili ortaya çıkan tablo, usulsüzlük ve yolsuzluğun daha da büyük olduğunu göstermiştir. Örneğin denetim raporlarından bir tanesi Adana vilayetinden gelen rapordur. Bu rapor, Eytam İdaresi ve Sandıklarının genel taşra teşkilatını yansıtmaları bakımından çok önemlidir. Adana vilayetinin, 10 Nisan 1906 tarihinde Meşihat'a gönderdiği bir raporda, (CB. DA, BEO-002829-212174-003-001. 1. (3 Eylül R. 1322-16 Eylül 1906). Eytam Sandıklarının kuruluş amacından çıktığı belirtilmektedir. Sandıklardan elde edilen faiz gelirinin ancak yarısı, hatta dörtte biri yetimin eline geçmektedir. Sandıklardan verilen paralar, yıllarca bazı kişilerin zimmetinde kalmaktadır. Raporda devamlı, uzun zamandan beri eytam müdürlerinin liyakatsiz kişilerden atandığı ve müdürlerin, yetimin hukukunu koruyamadığı dile getirilmektedir. Aynı zamanda sandıklarda çalışan memurların yerli olması sebebiyle, hatır gönül üzerine iş yaptıklarından söz edilmektedir. Bu durum sıkça şikâyetlere sebebiyet vermiştir.

Adana vilayetinin raporunda öncelikle sorunlar dile getirildikten sonra, çözüm önerileri de sıralanmıştır. Vilayetin tekliflerine göre, öncelikle yukarıda sorunlara çözüm bulunulması gerekmektedir. Dikkat çeken çözüm önerilerinden biri, sandıklardaki paraların Ziraat Bankasına yatırılması olmuştur. Bu konuda raporda detaylı bilgiler mevcuttur. Örneğin raporda paralar, Ziraat Bankasına yatırılırsa ülkenin ziraatının kalkınmasına yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Bu dönemde Ziraat Bankasının yıllık faiz oranı yüzde dördttür. Eytam Sandıklarında ise, yıllık faiz yüzde on ikidir. Faizin yüksek olması sebebiyle sandıklar tercih edilmemektedir. Vilayetin teklifi ise bankanın, sandıklardan parayı yüzde dört faiz oranı ile alıp, yüzde altı faiz oranı ile borç vermesi şeklinde olmuştur. Vilayetin bu teklifi, başlangıçta kabul görmemiştir. Ancak, 14 Mart 1914 tarihinde Şeyhülislamlık makamı ile Ziraat Bankası arasında yapılan bir sözleşme (CB. DA, BEO, 004651-348825-002-001. 1. (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920) ile yıllık yüzde altı faiz oranı kabul edilmiştir.

Taşradaki eytam idareleri ve sandıklarının denetimleri sonucunda gelen raporlar çerçevesinde Meclis-i Emval-i Eytam, sorunlara çözüm amacıyla Eytam Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlamıştır. Hazırlanan rapor ve Yeni Eytam Nizamnamesi Taslağı, 20 Nisan 1899 tarihinde Şeyhülislamlık makamına sunulmuştur. Meclis-i Emval-i Eytam'ın, nizamname değişikliği için hazırladığı raporda, şu konular gündeme getirilmiştir. Raporda, geçmiş Eytam Nizamnamesi'nin, yetimlerin hukukunu koruyamadığı, tereke yazımlarında ve mal satımı müzayedelerinde karşılaşılan sorunlar, sandıkların emniyetinin sağlanamadığı, vatandaşın sandıklardan kolaylıkla faydalanamadığı ve bazı memur ile vatandaşların usulsüzlük yaptığı dile getirilerek sandıkların bir mali (banka) müessese hâline getirilmesi istenmektedir. (CB. DA, SD-02693-00024-006. 1. (9 Zi'l-hicce sene 1316-8 Nisan R. 1315) (20 Nisan 1899).

Meclis-i Emval-i Eytamın hazırladığı nizamname taslağının ekinde, 1 Haziran 1902 tarihindeki İstanbul ve Bilad-ı Selase'deki (Eyüp Sultan, Galata ve Üsküdar) eytam sandıklarında biriken paranın hesap cetveli de sunulmuştur. (CB. DA, SD-02735-00045-007. 1. (3 Haziran R.

1318- 16 Haziran 1902). Bu cetvele göre, 1902 yılında sandıkların toplam elli bir milyon altı yüz seksen bir bin dokuz yüz on kuruşu (516.819.1 Osmanlı Lirası) bulunmaktadır. Toplam paranın 22.513.813 kuruşu, vatandaşa verilen ve kasada mevcut bulunmaktadır. 20.977.739 kuruşu devlet konsilodo, tahvil ve şümendüfer tahvilatına yatırılmıştır. 6.140.817 kuruşu, hazineye borç olarak verilmiştir. 3.049.541 kuruşu da, Eytam Nizamnamesi gereği yetimlerin diğer sandıklarda bulundurduğu paradır. Bu tablodan anlaşılacağı üzere, sandık müşterisinin en büyüğü devlettir.

Meclis-i Emval-i Eytamın hazırladığı taslak nizamname, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairsinde kurulan komisyon tarafından incelenmiştir. (CB. DA, I-ILM-00004-00037-003-001. 1. (16 Kânun-ı evvel R. 1315- 28 Aralık 1899). İncelemede, tereke ve malların müzayede ile satımı konusundaki taleplerde gerekli düzenlemeler yapılarak, 7 Haziran 1902 tarihinde kabul edilmiştir. (CB. DA, SD-02735-00045-005. 1. (25 Mayıs R. 1318- 7 Haziran 1902). Ancak taslak, 1902 yılında Şura-yı Devlet ve Sadarete gönderilmesine rağmen yayınlanması, 28 Nisan 1906 tarihinde yapılmıştır.

1906 Eytam Nizamnamesi, bu döneme kadar yayınlanmış olan bütün eytam nizamname ve zeyillerini feshetmiştir. 28 Nisan 1906 tarihinde Eytam Nizamnamesi, “Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Ta’dilen Kaleme Alınan Nizamnâme” adı altında yayınlanmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1). 1906 Eytam Nizamnamesi, on başlık altında toplanmıştır. Bu on başlık; Tereke, Eytam İdaresi, Eytam Meclisi, Eytam Sandıkları gibi başlıklar altında toplam yüz on yedi maddeden oluşmaktadır. Bu Nizamname’nin ikinci ve üçüncü faslında, eytam sandıkları ile ilgili muamelat ele alınmıştır. İkinci faslın giriş kısmında, İstanbul’daki eytam sandıkları ile taşradaki sandıkların hesabının birleştirildiğinden bahsedilmektedir.

Nizamname’nin yirmi beşinci maddesine göre, İstanbul ve taşradaki yetim mallarını koruyan ve işleten idarenin, bu Nizamname hükümleri çerçevesinde bakmak amacıyla İstanbul’da Şeyhülislamlığa bağlı olarak bir müdüriyet ve bu müdüriyete bağlı olarak Emval-i Eytam İdare ve İdanat Sandığı kurulmuştu. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 25). 1906 Eytam Nizamnamesi’nin otuzuncu maddesinde, sandıkların hâlâ bedestenlerde saklandığı belirtilmektedir. Bu madde ile bedestenlerdeki sandıkların emin bir yere toplattırılması ve kasa mevcutlarının tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğinden bahsedilerek sandıkların anahtarlarının sandık eminine teslim edilmesi istenmiştir. Yine bu Nizamname’nin doksan birinci maddesi ile eytam sandıklarının, hazine sandıkları ile birlikte saklanması kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 30, 91). Bu iki madde birbirine tezatmış gibi görünse de, hazine sandıklarının olmadığı yerlerde otuzuncu madde hükümlerinin uygulanacağı şeklinde yorumlanabilir. Nizamname’nin sandık ile ilgili diğer maddeleri sandık görevlileri, sandıktan faizle para verilmesi ve yetimlerin sandıktan faydalandırılması ile ilgilidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eytam sandıklarına borcunu ödemeyen kişiler için çıkarılan 1902 tarihli hapis cezası kararı, 1906 Eytam Nizamnamesi’nin doksan dokuzuncu maddesinde yer almıştır. Bu madde ile sandığa borcu olan kişilerin gösterdikleri ipotekler satılacaktır. Gösterilen ipotekler yeterli gelmezse veya kefilleri borcu ödeyemezse dönemin icra kanununa göre kişinin hapsedilmesi kararlaştırılmıştır. Bu madde, kısa bir süre sonra tekrar düzenlenmiştir. 5 Aralık 1907 tarihinde yapılan bir değişiklikle, ipoteklerden satılan mallardan elde edilen gelirden sandık görevlilerine verilecek hisseler yeniden düzenlenmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 797-798. 1). 1906 Eytam Nizamnamesi’nin yayınlanmasından sonra yeniden

teşkilatlanmaya başlayan Eytam İdaresi ve Sandıklarının bütçesi, çalışanlara verilecek ücret ve inşaat giderlerinden dolayı yeterli gelmemiştir. Bu amaçla Şeyhülislamlık makamı, Haziran 1908’de Maliye Nezaretinden ödenek istemiştir. Maliye Nezaretinin bu isteği uygun bulması sonucunda ödenek, 1909 yılında genel bütçeye ilave edilmiştir. (CB. DA, I-ILM-00008-00023-003-001. 1. (22 Haziran R. 1324. M. 5 Temmuz 1908). 1906 Eytam Nizamnamesi ile Eytam İdaresi ve Sandıklarının teşkilat yapısının oturduğunu görmekteyiz. Bu Nizamname’nin geçerliliği, idarenin ve sandıklarının kapanışına kadar devam etmiştir.

2.2. Eytam Sandıklarında Görevli Memurlar, Aldıkları Ücretler ve Alınan Harçlar

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı idari teşkilatlanmasında uygun görülen kazalarda eytam idaresi ve sandıkları kurulmuştur. Sandıkların idaresi eytam müdürleri tarafından yapılmaktadır. Eytam sandıklarında çalışan birçok görevli bulunmaktadır. Bu görevliler eytam müdürü, eytam muhasebecisi, sandık emini, idane memurları, mümeyyiz, tahsildar ve sertahsildar, muhammin (tahminci), muhzır, münadi (tellal) ve kâtip (başkâtip) gibi kişilerden oluşmaktadır. Bu görevlilerin ne iş yaptıkları ve kaç para ücret aldıkları 1851 ve 1906 eytam nizamnamelerinde detaylı bilgiler bulunmaktadır.

1851 Eytam Sandıkları Nizamnamesi’ne göre, sandıklarda çalışan kişilerin ücretleri olarak arazi, emlak ve akarın dışında satılacak tereke eşyasının hepsinden binde yirmi dellaliyeden on ikisi eytam müdürüne, beşi dellale, üçü de mahkeme hademelerine verilecek denilmektedir. (Düstur I. Tertip, C. 1, 1289, s. 276-277. 1). Bunun yanında 8 Nisan 1879 tarihinde çıkarılan bir kanunda, eytam müdürlerine, binde yirmi olan dellaliyenin on ikisinin yanında faiz gelir makbuzlarından alınacak bir kuruşta bir para verilmesi kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 4, 1299, s. 614. 1).

Sandıklarda çalışan diğer görevlilerin alacağı ücretlerde, 1851 Eytam Nizamnamesi’nde yer almıştır. Nizamname’ye göre, kassam kâtipleri ve muhzırlar, idane harcı olarak “Habbe-i vahide” (Sertoğlu, 1986, s. 128. 2) adı altında kesede beş kuruş harç alırlardı. Bu harcın alınması, 1872 yılında Eytam Nizamnamesi’ne zeyil bir madde ile yasaklanmıştır. Ancak, 1906 Eytam Nizamnamesi ile harç alınması tekrar getirilmiştir. Nizamname’nin altıncı maddesine göre, yetimin emlak arazi ve akarından başka satılacak tereke eşyasından alınan binde yirmi dellaliye harcından binde on ikisi eytam müdürüne, binde beşi dellale ve binde üçü de mahkeme hademelerine (kâtip ve muhzır) ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1).

Kaydiye harcının yarısı yazıcılara, diğer yarısı da İstanbul ve taşradaki eytam müdüriyeti heyetine verilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 99). Daha sonra 1878 yılında çıkarılan başka bir zeyilde, eytam müdürüne bunlardan başka faiz makbuzlarından kuruşta bir para verilmesi kararlaştırılmıştır. (Düstur I. Tertip, C.4, 1299, s. 651, 652. 1). Tahsildar olmayan yerlerde eytam müdürleri, tahsil edilen faiz ve akar ücretlerinden ve hazine borçları nemalarından yüzde beş kuruş alırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. (1906 Eytam Nizamnamesi Madde 98).

İstanbul’da alınan verginin üçte biri eytam memurlarına, üçte biri görevlendirilen muvazzaf olmayan görevlilere verilirdi. Muhasebe harcı ile idane harcının üçte biri İstanbul’daki hâkimlere, üçte biri eytam müdüriyeti heyetine, diğer üçte biri de ikili birli hesabıyla tereke kâtiplerine, muhzırlara verilirdi. İstanbul’da, dellaliyenin yirmi hissedenden altı hissesi dellale, altı

hissesi tereke kâtiplerine, iki hissesi muhziirlara, altı hissesi eytam müdüriyeti heyetine verilirdi. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 99).

Taşrada ise, muhasebe harcı ve idane harcının üçte biri eytam müdürleri ve maiyetine, üçte biri mal sandığına teslim edilirdi. Vergi ve diğer mahkeme harçları birleştirilerek her aybaşında kâtip ve hademelerin maaşlarının ödenmesi sağlanırdı.

Eytam müdürü ve diğer görevlilerin alacağı ücretler konusunda sonraki yıllarda değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle, bu kişilerin ücretleri sürekli bir artmıştır. Örneğin 1879 yılında yapılan bir değişiklikte, arazi ve kira gelirlerinden başka, satılacak tereke eşyalarından alınan binde yirmilik dellaliyenin yanında faiz makbuzlarından alınan harçtan elde edilecek gelirin kuruşta bir para alınması kararlaştırılmıştır.

Yine 1907 yılında yapılan başka bir değişiklikte sandığa borcunu ödemeyenlerin bıraktıkları ipoteklerinin satılmasından elde edilecek gelirden de görevlilere pay verileceği kararlaştırılmıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında da görevli memurların ücretleri arttırılmıştır.

Eytam İdaresi ve Sandıklarında yapılan her türlü işlemde harç alınmaktadır. Bu harçlardan gelen gelirden çalışanlara ücretleri ödenirdi. Alınan harçların bazıları şunlardı: Mahkemelerde yazılan terekelerden masraflar çıktıktan sonra mirasçılar arasında taksim olunan paranın yekününden vergi olarak kuruşta bir para vergi alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 95). Eytam malından borç alınan paraya karşılık, taşınır malları rehin edildiğinde binde bir kuruş, taşradaki devlet arazisini işletenlerden binde beş kuruş, kefilli borç alınırda binde on kuruş vergi alınırdı. Borç yenilemesinde de aynı para alınırdı. İdane kayıtları için kayıt parası olarak binde bir kuruş alınırdı. Kayıt silinmesi hâlinde para alınmazdı. Belediyeler tarafından da yapılan işlemler karşılığında bir kuruş ilmühaber parası alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 96).

Veraset ispatı ilamı ve hüccetlerinde, miktara göre kuruşta yarım para harç alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 103). Yetimin üzerinde bulunan emlakın satışı için, verilen izinnameden bin kuruş da beş kuruş harç alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 104). Tereke ile ilgili her türlü evrakın ikinci nüshasından harç alınmazdı. Kâğıt parası olarak elli kuruş harç alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 105). Vasi tayini ve nafaka takdiri gibi işlemlerden para alınmayarak sadece kâğıt parası olarak beş kuruş, yazıcı için de 15 ila 25 kuruş arasında kaydiye harcı alınırdı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 106). Tereke yazımları için özel harç alınmazdı. Kâtipler, özel olarak olay mahalline giderlerse şehir içinde elli kuruş, şehir dışında uzaklığa göre yüz ila yüz elli kuruş özel harç alırlardı. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 108).

3. Gayrimüslim Eytam Sandıkları

19. yüzyılda Osmanlı toplumunda yetim konusu, dinî olmaktan çok sosyal ve ekonomik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla kurulan eytam ve tekaüd sandıkları, sadece Müslüman olan dul-yetimlerin haklarının korunması için kurulmamıştır. Aynı zamanda Osmanlı toplumunda yaşayan Gayrimüslim dul-yetimlerinin de haklarının korunmasını sağlamıştır. Gerek eytam nizamnameleri ve gerekse Tekaüd Sandıklarının nizamnamelerine baktığımızda, Müslim-Gayrimüslim gibi herhangi bir ayırımın yapılmadığını görmekteyiz. Ancak Gayrimüslimlerin dinî

veya mezhepsel farklılıklarından kaynaklanan nedenlerden dolayı eytam nizamnamelerine bağlı olarak çıkarılan bazı emirler yayınlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne kadar miras hukuku ile ilgili konular, Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan mahkemelerde karara bağlanmaktaydı. Gayrimüslimlerden ve Avrupalı devletlerden gelen şikâyetler üzerine bu durumdan vazgeçilerek, bu konuda Gayrimüslimler ile ilgili 1856'da vasiyet usulü getirilmiştir. (Eryüksel, 1998, s. 333, 334. 3) Daha sonra 1861'de şikâyetlerin artması üzerine devlet, vasiyet usulüne müdahale etmiştir. Gayrimüslimlerin şer'i miras hukuku ile ilgili hükümlere uyması için özendirici teşvikler getirilmiştir. Bu teşviklerden biri, Gayrimüslimlerden tereke yazımından ücret alınmamasıdır. Gayrimüslimlerin tereke yazımlarında ve vasi atamalarında birçok kolaylıklar sağlamış olmasına rağmen, yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişiler hakkında ağır cezalar getirilmiştir. Yükümlülükleri yerine getirilmeyen konular hakkında Gayrimüslim hukuku uygulanmayarak dönemin şer'i hukuk kurallarına göre işlem yapılmıştır.

Eytam nizamnamelerinde Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmamasına rağmen, I. Meşrutiyet sonrasında Doğu Rumeli vilayetine ve Girit'e muhtariyet verilmesinden sonra buralarda Gayrimüslim eytam idareleri ve sandıklarının kurulduğunu görmekteyiz. Diğer bölgelerde, Gayrimüslimlere dinî özerkliklerinden kaynaklanan ayrıcalıklar dışında herhangi bir idari yapılanma sağlanıp sağlanmadığına arşiv belgelerinde ve hukuki metinlerde rastlamadık. (Düstur I. Tertip, Zeyl C. 4, 1302, s. 187. 1) Buralardaki Gayrimüslim eytam sandıklarının işleyiş tarzı, İstanbul'daki Eytam Sandığı Nizamnamesi'nden farklı birtakım hükümleri içermektedir. Muhtar idareler bölgesinde kurulan eytam idareleri ve sandıklarının işleyiş tarzı ayrı nizamnamelere göre yapılmış olsa da, eytam meclislerine seçilen kişilerin muhtemelen kendi din veya cemaatlerine mensup kişilerden ya da karışık olarak Müslim ve Gayrimüslim olan kişilerden seçilmiştir. Nitekim 15 Temmuz 1904 tarihinde çıkarılan bir emirde, Gayrimüslim terekeleri ve vasi tayinleri hakkında çarpıcı bilgilere rastlamaktayız. Aynı zamanda bu emirde, devletin Gayrimüslim eytam idarelerine müdahalesini açıkça görmekteyiz.

19. ve 20. yüzyılın başlarında Rum Ortodoks Patrikhanesinin kendisine bağlı kiliselere karşı baskıcı tutumu, kiliseler arasındaki rekabeti arttırmıştır. Bu rekabet ortamında Patrikhane, Çatalca Piskoposluğunun nafaka konusundaki bir uygulamasına itiraz ederek Adliye ve Mezahtipler Nezaretine şikâyet etmiştir. Şikâyet, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde tartışılmıştır. Şura-yı Devletin müzakere tutanaklarında, Gayrimüslim miras hukuku ile ilgili birçok konuya açıklık getirilmiştir. Tartışmalar sonucunda konu ile ilgili şikâyet hakkında 15 Temmuz 1904 tarihinde karar verilmiştir. (Düstur Tertip I, C. 8, 1943, s. 73 ... 1) Kararda, Gayrimüslim nafaka davaları, vasi tayinleri ve eytam idarelerinin nasıl işlediği konusunda açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır.

Kararda, eskiden beri Gayrimüslim miras hukuku ile ilgili işlere, merkezde Patrikhane taşrada ise, metropolithaneler bakmaktaydı denilmektedir. Bunun Patrikhanenin Nizamnamesi'nde de olmasına rağmen Patrikhanenin temyiz hakkı istemesinin yersiz olduğu belirtilmektedir. Kararda son olarak metropolitlerin nafaka ve miras hukuku ile ilgili verdiği kararların, Patrikhane ile değil icra dairelerince muhatap olması gerektiği ifade edilmektedir.

4. I. Dünya Savaşı Dönemi Eytam Sandıkları ve Hukuki Düzenlemeler

II. Meşrutiyet öncesinde her ne kadar Eytam İdaresi ve Sandıklarının Nizamnamesi yeniden düzenlenmiş ise de bu düzenleme, Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve

ekonomik sıkıntılardan dolayı mevcut birçok sorunu ortadan kaldırmamıştır. Osmanlı Devleti, daha savaşa girmeden önce Eytam Meclisini (Meclis-i İdare-i Eytam), 26 Mart 1914 tarihinde geçici bir kanunla kaldırmıştır. Kaldırılan Meclisin görevleri, eskiden olduğu gibi Bab-ı Feteva makamınca ve İstanbul Eytam Müdüriyetince devam ettirilmiştir. (Düster II. Tertip, C. 6, 1939, s. 322-333. 1) Bu dönemde eytam sandıklarının nizamnamesinde birçok değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler Osmanlı toplumunda, 1908 Meşrutiyet sonrasında başlayan kargaşalık ortamı ve devamında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda ölen ya da şehit düşen sivil ve askerî görevli memurların yetimlerinin çoğalmasında karşılığında alınan tedbirler sonucunda yapılmıştır. Şehit yetim çocuklarının sosyal ve ekonomik hakları devlet tarafından karşılandığı için Eytam İdaresi ve Sandıklarının idari teşkilatında birtakım değişikliklerin yapılması zorunlu hâle gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte, Eytam Sandıklarının teşkilat yapısında ve yönetmeliğinde esaslı bir takım değişikliğe gidilmiştir. 9 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile (Düster II. Tertip, C. 7, 1941, s.758-760. 1) 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin 25, 26, 44, 45 ve 49. maddeleri değiştirilmiştir. Değişikliğin birinci maddesi çerçevesinde eytam sandıkları, Beytü'l-Mal Müdüriyetinin sorumluluğuna altına alınmıştır. Aynı zamanda bu iki birimin hesapları da birleştirilmiştir. 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin ikinci faslının yirmi beş ve yirmi altıncı maddeleri, 1915 tarihli Muaddel Nizamname'nin ikinci maddesiyle değiştirilmiştir. Değiştirilen bu madde ile Emval-i Eytam İdare ve İdat Sandığı, yine Şeyhülislamlık teşkilatı altında Beytü'l-Mal İdaresi ile birleştirilerek, bir müdür ve bir de müdür yardımcısı tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Birleştirilen birimlerin görevleri de tespit edilmiştir. Bu görevler şunlardır: 1. Yetimlerin paralarını muhafaza eder. 2. Yetimlerin mal ve gayrimenkullerini idare eder, bunların her türlü vergilerini takip eder, her türlü doğal afetlere karşı ve okul ve hastane masraflarını karşılar. 3. Devletçe kendilerine tahsis edilen maaşı tahsil eder. 4. Her türlü nafaka ve masraflarını hâkimin izni çerçevesinde yerine getirir. 5. Hesaplarını kontrol ve takibini yapar.

1915 tarihli Muaddel Nizamname'nin üçüncü maddesi ile de 1906 Eytam Nizamnamesi'nin üçüncü faslının, kırk dördüncü maddesi değiştirilmiştir. Kırk dördüncü maddede, sandıktan alınacak borç para için ipotek olarak gösterilen mal ve arazilerden bahsedilmektedir. Bunun yanında yetimin yakınları veya vasilerinin ipoteksiz para çekebileceğinden söz edilmektedir. Yerine getirilen muaddel üçüncü madde ile yetimin yakınları ve vasilerinin ipotek veya teminat göstermeden sandıktan para çekmesi yasaklanmıştır. Yine bu maddede, ipotek gösterilecek kıymetli kâğıt ve mallar da sıralanmıştır. Bu ipotekler şunlardır: 1. Külçe altın ve gümüş 2. Mücevherat ve evani-i sim ve zer 3. Devlet hisseleri ile Osmanlı Borsasına resmen kabul edilmiş olan devletler hisseleri 4. Gayri Menkuller. 5. Kefaletler.

1915 tarihli Muaddel Nizamname'nin dördüncü maddesiyle, 1906 Eytam Nizamnamesi'nin kırk beşinci maddesi değiştirilmiştir. (Düster I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 45) Kırk beşinci maddeye göre, sandıktan borç para alacak olan kişiler, gösterdikleri ipoteğin üçte biri oranında para çekebilecekti. Aynı zamanda parayı üç yıl vade ile kullanabilecekti. Yapılan değişikliğin dördüncü maddesiyle, bu miktar ve süresi yükseltilmiştir. Yapılan değişiklikle sandıktan çekilecek paranın miktarı, gösterilen ipoteğin yarısına kadar çıkarılmıştır. Aynı zamanda vade oranı üç yıldan beş yıla çıkarılmıştır. Bir başka yapılan değişiklikle memurlara, kefil gösterme karşılığında üç maaş tutarında sandıktan para çekmesine izin verilmiştir.

Yine Muaddel Nizamname'nin beşinci maddesiyle, 1906 Eytam Nizamnamesi'nin kırk dokuzuncu maddesi değiştirilmiştir. (Düstur I. Tertip, C. 8, 1943, s. 515-548. 1. 1906 Eytam Nizamnamesi Madde 49). Kırk dokuzuncu maddeye göre, sandığa borçlu olan kişi ve kefiller, ödemez veya geciktirirse haklarında işlem yapılabilmesi için altı aya kadar süre verilirdi. Yapılan değişikliklerle bu süre kaldırılarak hemen icra takibine başlanacaktı.

9 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bu kararname, 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin beş maddesini değiştirmiştir. Yine aynı tarihte (9 Ekim 1915), 1906 Eytam Nizamnamesi'ne ikinci bir zeyil yapılmıştır. (Düstur II. Tertip, C. 7, 1941, s. 761-762. 1) Yapılan bu zeyil metninin içerisinde belirtildiği gibi içinde bulunulan (savaş nedeniyle) durumdan dolayı bazı değişikliklerin yapıldığı ve bazı tedbirlerin alınması gerekliliğinden bahsedilmektedir. 1915 tarihli birinci zeyil Nizamname ile değiştirilen maddelere baktığımızda, İstanbul'daki eytam sandıkları Beytü'l-Mal ile birleştirilmişti. Ancak taşrada bunun mümkün olmadığını ikinci zeyil Nizamname'de görmekteyiz. İkinci zeyil Nizamname'de, savaş nedeniyle yetimlerin ve çalışanların mağdur olmaması için tedbirlerin ve uygulamaların yapıldığından söz edilmektedir. Aynı zamanda getirilen yeni uygulamaların, 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin bazı maddeleri ile tezat teşkil edeceği için eski maddelerin feshedildiğinden söz edilmektedir.

İkinci zeyil Muaddel Nizamname'nin birinci maddesine göre, taşradaki eytam idarelerinde eytam idanat sandığı kurulacaktı. Her türlü idanati bu sandık yapacaktı. Bu durum geçmişteki 1906 Eytam Nizamnamesi'nde de mevcuttu. İkinci maddede, sandıkların yıllık hesaplarının ne şekilde düzenleneceğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu madde ile savaşın ekonomik sıkıntılarından dolayı sandıklarda çalışan personele ikramiye verilmesi sağlanmıştır.

Yapılan değişikliğin beşinci maddesiyle, sandıktan para çekme karşılığında gösterilen ipoteklerin savaş şartlarından dolayı yeniden değerlendirilmesi istenmektedir. Eytam idarelerince, bütün borçlular çağrılarak ipotek senetlerinin yenilenmesi yapılacaktı. Gerek sandıkta çalışan memurlara verilecek ikramiye ve gerekse ipoteklerin tekrar değerlendirilmesi gerekliliği savaşın dolayı ekonomik sıkıntıların ön plana çıktığı görülmektedir. (CB. DA. A.DVN-MKL-00070-00077-002-001. 1).

Savaşın dolayı çalışan memurların ekonomik sıkıntılarını nispeten düzeltmek amacıyla 22 Ağustos 1922'de çıkarılan bir başka kararname ile 1906 Eytam Nizamnamesi'nin kırk üçüncü maddesine ek yapılmıştır. Yapılan ilavede, her türlü nemalardan başka aylık işlem gören nema gelirlerinden yüzde yarım oranında komisyon alınarak memurlara verilmesi kararlaştırılmıştır. (Düstur II. Tertip, C. 12, 1927, s. 711. 1; CB. DA. A-DVN-MKL-00070-00077-002-001. 1) Savaşın yoğun olarak devam ettiği 1915 yılında, eytam sandıklarındaki usulsüzlükler ve yolsuzluklarla ilgili alınan tedbirlerden biri de, merkez ve taşradaki sandıklarda biriken paraların Ziraat Bankasına yatırılması olmuştur. Ziraat Bankası ile Şeyhülislamlık makamının 14 Mart 1915 tarihinde yaptığı mukavele gereği yetim paraları, senelik yüzde altı faiz ile işletilmesine başlanmıştır. Eytam İdaresi ve Sandıklarının Adliye Nezaretine bağlanmasından sonra da bu duruma devam edilmiştir. (CB. DA, BEO-004651-348825-002-001. 1 (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920) Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde birçok taşra eytam idaresi ve sandıkları buna karşı çıkararak eski usule göre işleme devam etmiştir.

Savaşın her türlü ağır yükünün arttığı bir dönemde bütün kurum ve kuruluşlarda başlayan çözümler sonucunda, usulsüzlük ve yolsuzluklar artmıştır. Bu usulsüzlük ve yolsuzluklardan nasibini Eytam İdaresi ve Sandıkları da almıştır. Dönemin Osmanlı Hükümeti, savaşın getirdiği

mecburiyetlerden dolayı her kurum ve kuruluşta yeniden bir düzenlemeye gitmiştir. Bunlardan biri de iki başlı durumda olan adliye teşkilatını birleştirmiştir. 12 Mart 1917 tarihinde çıkarılan bir kanunla, Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak faaliyet gösteren şer'îye mahkemeleri ve bağlı her türlü birimi, Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Emval-i Eytam İdaresinin Adliye Nezaretine bağlanması fikri, Nisan 1908 tarihinde gündeme getirilmiş ise de bu tarihlere gerçekleşmemiştir. (CB. DA, BEO-004511-338273-002-001. 1 (10 Nisan R. 1324-23 Nisan 1908).

12 Mart 1917 tarihinde çıkarılan kanun sekiz maddedir. (Düster II. Tertip, C. 9, 1928, s. 270-271. 1) Kanunun birinci maddesinde kazaskerlik, muhalledat, evkaf mahkemeleri, diğer şer'î mahkemeler ile Emval-İ Eytam ve bağlı birimleri Şeyhülislamlık makamından alınarak, Adliye Nezaretine bağlandığı belirtilmektedir. Bu mahkemelerin temyizi ise, Adliye Nezareti bünyesinde "Şer'îye" adıyla kurulacak bir daire tarafından yapılacaktır. (madde 2). Taşrada, bu tür mahkemelerde görevli kişilerin ataması Nezaretçe yapılacaktır. (madde 3).

Eytam İdaresi ve Sandıklarının Adliye Nezaretine bağlanmasından sonra Nezaret, kısa süre içerisinde idare ve sandıkların nizamname ve teşkilat yapısının ıslahı için bir komisyon kurmuştur. (CB. DA. BEO-004511-3382-73-002-001. 1. (10 Nisan 1334-10 Nisan 1918) Komisyonun hazırladığı raporda, Eytam İdaresi ve Sandıklarının daha önce 1902'den beri dile getirilen bir teklife göre, banka şeklinde teşkilatlanması gerektiğinden söz edilmektedir. Bu teklif, 1926 yılında gerçekleşecektir. Raporda devamla, eytam idaresi ve sandıkların liyakatsiz kişiler tarafından yönetildiği ve bu kişilerin bankacılıktan anlamadığı dile getirilmektedir. İdarenin ve sandıkların banka şekline getirilebilmesi için, tüzük değişikliğine gidilmesi gerektiğinden söz edilerek emniyet sandığı tüzüğünde olduğu gibi, "... sandığı hükümetin veya Ticaret Nezaretinin nezareti altında faaliyet gösterecektir" ibaresinin kullanılmasının yeterli olacağından bahsedilmektedir.

Adliye Nezaretinin hazırladığı bu rapor, 10 Nisan 1918 tarihinde sadarete gönderilmiş ve sadarete, konu ile ilgili 13 Nisan 1918'de Maliye Nezaretinden görüş sormuştur. (CB. DA. BEO-004511-3382-73-002-001. 1. (13 Nisan 1334-13 Nisan 1918) Ancak savaşın kötü sonuçlanması ve akabinde işgallerin başlamasıyla birlikte raporda bahsedilen tekliflerin gerçekleşmesi mümkün olamamıştır. İşgal döneminde, teşkilat ve uygulamalar konusunda taşradaki eytam idareleri ve sandıklarında birçok zorluklarla karşılaşıldığını değişik kaynaklarda ve evraklarda görmekteyiz. Özellikle işgal döneminde, eytam müdürlerinin atanması ve azilleri konusunda sık sık itirazlara neden olduğunu belgelerde rastlamaktayız. Bu konunun ayrı bir çalışma şeklinde ortaya konulması gerekmektedir.

5. Mütareke Döneminde Eytam Sandıkları ve Karşılaşılan Sorunlar

Mütareke döneminde bütün kurumlarda olduğu gibi eytam idareleri ve sandıkları da birçok problemle karşılaşmıştır. Bu problemlerin bir kısmı işgal güçlerinin müdahalesi sonrasında meydana gelirken, büyük bir kısmı hükümetin taşraya hâkim olamaması sonucunda eytam idaresi ve sandık yöneticilerinin keyfi tutumları ve yanlış uygulamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede sandıklardaki para, yok olma ya da erime aşamasına gelmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan bekleyiş sürerken, taşradaki her kurumda olduğu gibi eytam idareleri ve sandıklarının İstanbul ile ilişkileri kesilmeye başlamıştır. Fiili işgaller başlamadan önce Adliye Nezaretinin 25 Şubat 1919 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazı, mevcut durumu ortaya koymaktadır. (CB. DA, BEO, 004558-341780-002-001. 1. (25 Şubat

R. 1335-25 Şubat 1919) Yazıda, işgal altındaki sandıklardaki mevcut paraların Ziraat Bankasına yatırılması istenmiştir. Sandık memurları, işgalden dolayı görevlerini bırakarak iç bölgelere kaçmış ve sandıkların evraklarının bir kısmı kaybolmuştur. Yazıda devamla sandıklarda görevli bulunamadığı, kayıtlara erişilemediği için Ziraat Bankasının yetimlerin hesap cüzdanlarının ibrazını yapamadığı dile getirilmiştir. Hükümetin tedbir alması istenmiştir. Bu yazı sonucunda, Sadaret ve Ziraat Bankası, gerekli tedbirleri almıştır. Bu çerçevede, bu dönemde bütün eytam sandıklarının paralarını Ziraat Bankasına devretmesi istenilmiştir. Ancak Ziraat Bankası, sorumluluğu üzerinden atmak için mevcut paraları mahalli sandıklara iade etme derdine düşmüştür. Bununla ilgili birçok yazışma yapılmıştır.

Fiili işgallerin yaygınlaşmasıyla birlikte İstanbul ve taşradaki sandıkların genel durumu daha da kötüleşmiştir. Ziraat Bankası, 1920'lerin ilk aylarında Şeyhülislamlık makamına bir yazı göndererek, sandık paralarının işletilmesi konusunda daha önce (1 Mart R. 1331/14 Mart 1915) imzalamış oldukları sözleşmeyi iptal etmek istediğini bildirmiştir. Sebebi olarak da, işgalden dolayı para satamadığını ve bundan dolayı zarar ettiğini göstermiştir. Bunun yanında işgal bölgelerindeki özellikle İzmir ve Bursa'daki sandıklar, bu dönemde elindeki mevcut paraları bankaya yatırmamıştır. Bu iki bölgedeki eytam idareleri, merkezi dinlemeyerek keyfi hareket etmiştir. (CB. DA, BEO-004651-348825-002-001. 1. (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).

Ziraat Bankası ile Şeyhülislamlık makamının sözleşmeyi feshettikten sonra İstanbul Hükümeti, 1920'lerin başında işgal bölgelerindeki eytam idarelerinden mevcut paralarını merkeze göndermesini istemiştir. İşgal edilmemiş bölgelerdeki sandıkların ise mevcut paralarını, Ziraat Bankasına yatırmalarına devam edilmesini istemiştir. Bu dönemde işgal bölgesinde bulunan İzmir ve Bursa'daki eytam sandıklarında mevcut para yaklaşık 575 000 (Beş yüz yetmiş beş bin) liradır. Bu paranın üç yüz bin lirası merkeze gönderilmiş, geri kalan kısmını da Hükümet'in ve eytam idare merkezinin ikazlarına rağmen gönderilmemiştir. (CB. DA, BEO, 004644-348286-001-001. 1 (29 Temmuz R. 1336-29 Temmuz 1920). Buna karşın işgal edilmemiş veya Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin kontrolü altındaki yerlerde bulunan eytam sandıklarındaki mevcut paralar ise, BMM'nin direktifiyle ihtiyaç olan mahallere gönderilmiştir. (CB. DA, 030-18-01-01-7-34-2. 1. (16 Eylül R. 1336-16 Eylül 1920).

Bu dönemde sandıkların mevcut paraları, bir yandan taşra yöneticileri tarafından buharlaştırılırken, diğer taraftan İstanbul Hükümeti tarafından da dolaylı bir şekilde borç alınarak eritilmiştir. Örneğin İstanbul Hükümetinin emriyle 26 Nisan 1920'de, eytam sandıklardan Bursa Belediyesine kamu binaları ipotek gösterilerek bir sene vade ile üç yüz bin lira borç verilmiştir. Yine 11 Eylül 1920 tarihinde de kamu binaları ipotek gösterilerek Maliye Nezaretine dört ay vade ile dört yüz bin lira borç verilmiştir. Ancak borcun vadesi dolmasına rağmen iki kurumdan da para tahsil edilememiştir. Yetimlerin mağdur edilmemesi için Eytam İdaresi, ipoteği işleme koyarak kamuya ait gayrimenkulleri satılığa çıkarmıştır. Ancak muhatap bulamamıştır.

Konu, bir milletvekili tarafından BMM'ne getirilmiştir. Başlangıçta konuya BMM, kendi borcu olmadığı için ilgisiz kalmıştır. Ancak daha sonra kamu binalarının satışı söz konusu olduğu için durumla ilgilenmeye başlamıştır. (CB. DA, 030-18-01-01-7-34-2. 1. (16 Eylül R. 1336-16 Eylül 1920). Konu inceletilerek şu karara varılmıştır. Kararda, kamu malının satışının uygun olmayacağı ve yetimlerin mağdur edilmemesi gerekliliği dile getirilmiştir. Kararda devamla, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra yapılan sözleşmelerin hepsinin geçersiz sayıldığı göz önünde bulundurularak İstanbul'daki Maliye Nezaretinin mülga olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da mülga olan bir nezaretin görevinin devamı şeklinde Ankara'daki Maliye Vekâletinin

devir alması kararına varılmıştır. (CB. DA, 030-18-1-1-7-36-13-01. 1 (22 Kanun-ı evvel R. 1341-22 Aralık 1924). Maliye Nezaretinin borcu olan dört yüz bin lira, 1924 yılı bütçesinden Eytam İdaresine ödenmiştir. Bursa Belediyesinin borcu ise, daha sonra bütçesinden tahsil edilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde karşılaşılan başka bir sorun da, işgal kuvvetlerinin keyfi davranışlarıdır. Örneğin, 1920 yılında işgal edilen Bandırma bölgesinde Yunan Merkez Kumandanı, Erdek'teki Mal ve Duyun-ı Umumiye ambarlarındaki yağ ve zeytinleri kontrol etmiş ve ambarların kasa mevcutlarını ve kıymetli evraklarını almıştır. Bununla birlikte Balıkesir Livasının maliyesini kontrol etmiştir. Burada ve kazalarda bir Yunan memur bulunduracaklarını belirtmiştir. Balıkesir mal sandığından beş yüz lira alınmıştır. Balıkesir Mutasarrıfı'nın merkeze gönderdiği bir yazısında, bölgedeki memurların ve yetimlerin maaşının verilemediğinden söz edilerek, Maliye Nezaretinden para talep edilmiştir. Bu durumun engellenmesi ve gerekli teşebbüslerin yapılması için Hariciye Nezaretinden yardım istenilmiştir. (CB. DA, MV-00220-00185-001-001. 1). Yunanlıların yanında diğer işgal kuvvetleri de, bütün kurumlarda olduğu gibi keyfi tutum içerisinde eytam sandıklarını yağmalamıştır. İşgalcilerle birlikte hareket eden Gayrimüslim azınlıklar da, yağmalama hareketlerine katılmıştır.

Mütareke döneminde İstanbul ve taşrada eytam idareleriyle ilgili gelişmeler bu şekilde yaşanırken Ankara Hükûmeti, başlangıçta bu eytam idaresi ve sandıklar konusundan uzak durmuştur. Bununla ilgili 28 Ekim 1920 tarihinde çıkarmış olduğu bir kararnamede yetim muamelatının, Nizamnamesi'nde yazıldığı gibi aynen devam edileceği belirtilerek, Ankara Eytam Sandığının da işlemlerinin genel merkez tarafından yürütüleceğinden söz edilmiştir. (CB. DA, 030-18-01-01-1-16-13. 1. (28 Teşrin-i evvel R. 1336-28 Ekim 1920). Kararnamede, eytam idarelerinde çalışanların görevine devam edeceği belirtilerek, sandıklardaki ihtiyaç fazlası paraların genel merkeze gönderilmesi istenmiştir.

1921 yılına gelindiğinde Ankara Hükûmeti, gelişen olaylar karşısında 28 Ekim 1920 tarihinde almış olduğu karardan vazgeçmiştir. İstanbul Hükûmetinin ve Eytam Müdüriyeti Merkezinin emirlerini uygulamamaya başlamıştır. Nitekim 2 Temmuz 1921 tarihinde BMM'de alınan bir karar gereği, 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin yetmiş ikinci maddesine göre hareket edilerek genel merkezce yapılacak ikrazat, verilen ve tahsilatı yapılan ve yapılacak paraların ait olduğu sandığa devrini ve iadesine karar verilmiştir. Mahalli sandıklar faaliyetlerine devam etmiştir. (CB. DA, 030-18-1-1-3-28-1. 1 (2 Temmuz R. 1337-2 Temmuz 1921).

I. Dünya Savaşı sonrasında işgal edilen veya elden çıkan birçok bölgedeki eytam idaresi ve sandıklarındaki evrak ve paralar, Bulgaristan ve Yunanistan'da Cemiyet-i İslamiyelere devredilmiştir. Savaşın sonuna doğru, sandıklardaki mevcut paraların merkeze gönderilmesi istenmiştir. Ancak paraların merkeze gönderildiğine dair herhangi bir belgeye rastlamadık.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında meydana gelen büyük sıkıntılar sebebiyle devlet, Tanzimat'tan sonra yetim konusuna el atmak zorunda kalmıştır. Devlet, bu konuya dinî olmaktan çok sosyal ve ekonomik bir olgu olarak bakmıştır. Bu sebeple, sorunlara gelenekçi çözüm yollarının yanında Batı tarzı yöntemleri de uygulamıştır. Başlangıçta yetimler, daha sonra dullar (bayan) ve en son olarak da deli ve yaşlılar gibi diğer bakıma muhtaç kişilerin mallarını koruma altına alma ve bunları ekonomik olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla 1851'den itibaren Eytam Nezareti (Müdüriyeti) ve Eytam Sandıkları kurulmuştur.

Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde kurulan bu kurumlar, Müslim-Gayrimüslim vatandaş ayırımı yapmadan bütün korunmaya muhtaç kişilerin haklarını kanun ve nizamnamelerle korumaya çalışmıştır. Bu kişilerin mal varlıklarını sandıklarda değerlendirerek, ekonomiye canlılık kazandırmaya çalışmıştır. Başlangıçta sadece sivil vatandaşlara yönelik olarak faaliyet gösteren bu kurumlar, 1860'ların ortalarından itibaren kurulmaya başlanan Tekaüd Sandıkları ile sosyal güvenliğin yaygınlaşması üzerine, resmi devlet görevlilerinin dul ve yetimlerini de kapsayacak şekilde faaliyet alanlarını genişletmiştir.

Tarihî süreç içerisinde bu kurumlar, fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememiştir. Bunun birçok sebebi vardır. Birinci ve en önemli sebebinin, teşkilat yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer sebepleri ise; usulsüzlük, yolsuzluk ve diğer suiistimlerdir. Batı tarzında oluşturulmaya çalışılan bütün kurumlarda olduğu gibi bu kurumların da karşısında ilmiye sınıfı durmuştur. Devlet, bu dönemde yeniliklere karşı çıkan direnci etkisiz hâle getirmek için bazı denetim kurumları kurarak memurları kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu kapsamda yetim ve bakıma muhtaç kişiler konusunda bir nezaret kurularak, vakıf ve hukuk sisteminde etkin olan kadıların ve ulemanın gücü sınırlandırılması hedeflenmiştir.

Devlet, Batı tarzı hukuk sistemini getirirken, ulemanın direncini kırmak amacıyla şer'î hukukun medeni hukuk kısmını tamamen bunlara bırakmıştır. Bu durum bir bakıma devletin bu sınıfa siyasi rüşveti şeklinde görülebilir. Örneğin, Tanzimat ile birlikte devlet, memurlara düzenli maaş bağlamıştır. Bu sınıfa maaş bağlamayarak eski düzene göre yapmış olduğu iş karşılığında ücretini almaya devam etmesine izin vermiştir. Bu ücretin taban ve tavan sınırlaması yoktur. Hatta zaman içinde her beş ya da on yıl aralıklarla bunların gelirini yükseltmeye yönelik olarak birtakım harçlar arttırılmıştır.

Buna rağmen bu sınıf, yeni yapılanmaya karşı tepkisini her dönemde bir şekilde göstermiştir. Örneğin Eytam Nezareti, kurulmasından bir yıl sonra kapatılmak zorunda kalmıştır. Nezaret'in kapatılmasından sonra oluşturulan müdüriyet ise, uzun bir süre sadece İstanbul'da faaliyet göstermiş ve taşradaki teşkilatlanması çok geç dönemlere kadar yapılamamıştır. Nitekim Nezaret'in ve sandıkların nizamnamesine bakıldığında bu kurumun teşkilat yapısından çok usulsüzlük ve yolsuzluklarla mücadele edilmesine dair maddeler bulunmaktadır.

Her fırsatta merkezî sistemin içine girmemekte direnen bu sınıf, 1860'ların ortalarından itibaren kurulmaya çalışılan sosyal güvenlik ya da emekli sandığı sistemine de en son katılan kurum olmuştur. Yine diğer kurumlarda çalışanlar yirmi beş yıl hizmetten sonra emekli olurken, bu sınıf ömür boyu çalışma veya ücret alma geleneğini sürdürmüştür. Bu sınıftan sosyal güvenlik sistemine girenler, sadece geri hizmette veya alt görevlerde çalışanlar olmuştur.

Eytam İdaresi ve Sandıklarını tekelinde bulunduran bu sınıfın etkinliği, taşrada I. Meşrutiyet'ten sonra daha da güçlenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan savaş ve salgın hastalıklardan dolayı ölümler çoğalmış, geriye kalan yetimlerin malları eytam sandıklarına kalmıştır. Fakat sandıklarda toplanan bu paralar, keyfi bir şekilde işletilmiştir. Bunun sonucunda zengin ailelerin yetim kalan çocukları fakirleşirken, fakir ailelerin çocukları daha da fakirleşmiştir. Bunun en temel sebeplerinden biri, denetim mekanizması olan Şeyhülislamlık makamının yeterince görevini yapmamasına bağlanabilir. Mali denetim mekanizması, sağlıklı bir şekilde yürütülemediğinden dolayı birçok taşra eytam idaresi ve sandığı, yetim hukukunu ve malını koruyamamıştır. Denetim mekanizmasının zayıflığından faydalanan bazı yönetici ve

mahallî memurlar, ayan ve eşrafla iş birliği içinde usulsüzlük ve yolsuzluk yapmışlardır. Bu usulsüzlük ve yolsuzluklar, sandıkların son dönemine kadar devam etmiştir. Bu tür olaylar, I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde daha da artmıştır.

Eytam sandıklarında biriken paralar, başlangıçtan son döneme kadar ağırlıklı olarak yıllık yüzde on beş faizle vatandaşa verilmiştir. Bu orana mahkeme harcı, sandıklarda alınan harçlar ve diğer devlet vergisi hesaba dâhil edildiğinde faiz oranı yıllık olarak yüzde kırk beş ile altmışa kadar çıkmıştır. Adana vilayetinin eytam idaresi ve sandıkları ile ilgili raporunda belirtildiği gibi yetim, faizden elde edilen gelirin sadece yarısını hatta dörtte birini almıştır.

Devlet, eytam idaresini ve sandıklarını denetleyemediği gibi kendisi de, sandıklardan her dönemde para kullanma yoluna gitmiştir. Devlet, sandıklardan kullandığı parayı genelde yıllık yüzde on iki faizle kullanmıştır. Diğer taraftan devlet, memur yetimlerinin parasını da sandıklara peşin ödemeyerek peyderpey ödemeyi tercih etmiştir. Kısacası devlet, bu sandıkları ekonomiyi canlandırmak amacıyla kurmuş ise de, her dönemde sandıkların en büyük müşterisi kendisi olmuştur. Hatta sandıkların her türlü alım satımından ortaya çıkan vergilendirme ile de kazançlı çıkmıştır.

I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılardan dolayı sandıklar uzun bir süre zarar etmiştir. Sandıkların zararının büyük bir kısmını devlet karşılamış olmasına rağmen sisteme fazla bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak Eytam İdaresi ve Sandıklarına 1915'ten itibaren müdahalede bulunarak 1917'de, sandıkları ve şer'i mahkemeleri Adliye Nezaretine bağlamıştır. Bununla birlikte, savaşın vermiş olduğu sıkıntılardan dolayı, Nezaretin bu kuruma çok fazla bir yaptırımını olduğunu söyleyemez.

I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde eytam idareleri ve sandıklarının sorunları artmıştır. Bir yandan işgalci güçler ve yerli gayrimüslimler sandık paralarını yağmalarken, diğer yandan işgalin etkisiyle merkezî hükûmet, kaynak bulmak için sürekli sandıklardan para çekmiştir. Diğer taraftan bu dönemde sandıkların mevcut paralarını Ziraat Bankasına yatırması veya merkeze göndermesi mecburiyeti olmasına rağmen yerel yöneticiler, paraları bankaya veya merkeze göndermemişlerdir. Bu dönemde yaşanan sıkıntılar, cumhuriyet yönetimine intikal etmiştir. Cumhuriyet idaresi, başlangıçta eytam idarelerine pek müdahale etmemiştir. Ancak yetimlerin mağdur edilmemesi için elindeki mevcut imkânlar dâhilinde ödeme yapabilmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi:

CB. DA. A.DVN-MKL-00070-00077-002-001/CB. DA, A-MKT-MHM-00500-00012-002-001.

CB. DA, BEO-000379-028352-011-001/CB. DA, BEO-002829-212174-003-001.

CB. DA, BEO, 004651-348825-002-001/CB. DA, BEO-004511-3382-73-002-001.

CB. DA, BEO, 004558-341780-002-001/CB. DA, BEO, 004644-348286-001-001.

CB. DA, I-ILM-00004-00037-003-001/CB. DA, I-ILM-00008-00023-003-001.

CB. DA, MV-00049-00071-001-002/CB. DA, MV-00220-00185-001-001.

CB. DA, SD-02693-00024-006/CB. DA, SD-02735-00045-007.

CB. DA, SD-02735-00045-005/CB. DA, MV-00216-00014-001-001.

- CB. DA, 030-18-01-01-7-34-2/CB. DA, 030-18-1-1-7-36-13-01.
 CB. DA, 030-18-01-01-1-16-13/CB. DA, 030-18-1-1-3-28-1
 Düstur I. Tertip, C. 1, Matbaa-i âmire, H. 1289
 Düstur, I. Tertip, C. 3, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329
 Düstur I. Tertip, C. 4, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1299
 Düstur I. Tertip, C. 5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937
 Düstur I. Tertip, C. 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941
 Düstur I. Tertip, C. 8, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1943
 Düstur I. Tertip, Zeyl C. 1, Dar-ı Matbaa-ı amire, İstanbul, 1298
 Düstur I. Tertip, Zeyl C. 4, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1302
 Düstur II. Tertip, C. 6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939
 Düstur II. Tertip, C. 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941
 Düstur II. Tertip, C. 9, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928
 Düstur II. Tertip, C. 12, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927

Kitaplar:

- Ahmed Lütfi Efendi, (1989). *Vakanüvist Ahmed Lüdfî Efendi tarihi*. Cilt XI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Çanlı, M. ve İnanç, V. (2015). *Eytam idaresi sandıkları ve Marmaris uygulaması (1885 -1911)*. Marmaris.
 Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Ankara.
 Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. II, İstanbul: MEB Yayınevi.
 Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı tarih lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
 Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat devrinde meclis-i vâlâ (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Şahin, F. (2017). *Eytâm sandıklarının kuruluşu ve konuyla ilgili yasal düzenlemeler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Makaleler:

- Çanlı, M. (2003). *Eytam idaresi-sandıkları ve Osmanlı Devletinde yetimlerin ekonomik haklarının korunması, savaş çocukları öksüzler ve yetimler*. Editörler: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul.
 Eryüksel, A. (1998). *Osmanlı Devletinde dul ve yetimler*. Şarkiyat Mecmuası VIII, İstanbul.

Extended Abstract

The westernization movements started with Tanzimat in the Ottoman State together with administrative structuring in all areas. One of these changes were on orphans. Within this framework, the Ministry of Orphans (Directorate of Education), the Education Council and the Education Fund were established. Many organizations have undergone changes in the historical process. These institutions ensured the protection of the social and economic rights of widows, orphans, mad, elderly and the ones in need of care. In this period, the state regarded the orphan issue as a social and economic phenomenon rather than a religious one. It is observed that these institutions, established within the framework of the social state, tried to protect the rights of all citizens in need of protection without discriminating Muslim-Non-Muslim citizens with laws and regulations. By evaluating the assets of these people at the ballot boxes, an attempt was also made to bring life to the economy. These institutions, which were originally only aimed at civilian citizens, expanded their fields of activity, including the widows and orphans of official government officials, upon the spread of social security, which began to be established since the mid-1860s.

While bringing the Western-style legal system with Tanzimat, the state left part of the civil law of Islamic Law entirely to the class of buerocrats in order to make the ulema satisfied. In a way, this situation can be seen as a political bribery of the state to the beurocratic class. For example, together with Tanzimat, the state paid regular salaries to civil servants, but did not pay wages to the beurocrats but allowed them to receive payments in return for their individual works according to the old regulations.

The effectiveness of this class, which had the monopoly of the government and its monopolies, increased even more after the First Constitutional Era and the 1877-78 Ottoman-Russian war. Due to the war and epidemic diseases that occurred during this period, deaths increased, and the assets of the remaining orphans remained in the Eytam chests. The money collected in the chests were spent illegally. As a result, the orphans of wealthy families became poor, while the children of poor families became poorer.

It is considered that one of the main reasons for this is that the control mechanism was excluded from the state class, and was connected only to the Sheikhülislamlik authority. As a result, since the control mechanism could not be carried out in a healthy way, orphan law and property could not be protected in many provincial administrations and ballot boxes. Some managers who benefitted from the weakness of the audit mechanism; local officials, by cooperating with the ayan and the notables, passed these goods and money on their own accounts. These irregularities and corruptions continued until this administration and its chests were closed. These irregularities increased even more during the First World War and armistice periods.

In this study, the legal legislations and the problems encountered in the historical process were discussed of the Ministry of Orphans established in 1851, the Orphan chests and their Assemblies until 1920. Considering the subject, the laws, decrees, statutes and other orders issued were evaluated. In addition, other archive sources were used to evaluate this period.